

III. FEJEZET

A kancellária a katolikus érdekek védelmében

Ürményi taktikája. – Az óbudai reformátusok kérvénye. – A gyurói eset. – A kancellária megkísérli, hogy a nyilvános vallásgyakorlattal felruházott helyek a türelmi rendelkezések hatálya alá kerüljenek. – Ajánlja a protestánsokra kedvezőtlen örökösstartományi parancsok kihirdetését. – Javasolja a tanácskozások és az adománygyűjtés eltiltását. – Az államtanács megakadályozza, hogy a zsinattartás tilalma lehetetlenné tegye a megbeszéléseket. – A vallás gyakorlatért való folyamos szabályozása. – József 1782. márc. 2.-i döntése a türelmi rendelet kedvező magyarázatát jelenti. – Az uralkodó szorgalmazza a rendelet végrehajtását. – Megyék, püspökök és a hercegprimás tiltakozásai. – Tarthatatlan érveikből sokat hallgatással mellőz Ürményi. – Javaslati a reverzálisok, átterések, keresztelés és betegek meglátogatása ügyében. – Indítványai a vallásgyakorlat megadásának szabályozására és a szükségtelen egyházak megszüntetésére. – Az államtanács keresztülhúzza legtöbb tervét. – A május 1.-i rezolúció. – Ürményi újabb próbálkozásai, részbeni sikerei.

A távol állók, azok, akik nem ismerték Józsefet szemtől-szembe, a megyék tiltakozó felirataiban reménykedve nem éppen indokolatlanul gondolhatták, hogy a vallásügynek országgyűlésre utalásával protestáns ellenes irányba terelhetik a dolgok menetét. Nagyon ábrándos volt azonban vélekedésük, amidőn az excessusok hatásától a türelmi rendelet visszavonását várták. Csekély belátásról és politikai ítélőképességről tanúsított ez a reménykedés, noha mindenképpen jellemző a korlátokra, amelyek közé a magyar katolicizmus bezárta önmagát.

A messzemenő következtetésekről, amelyeket a katolikusok levontak, az uralkodó nem értesült, mivel azokat a kancellária nem ismételte meg előtte, jobbnak vélve – a kato-

likusok jóhírének érdekében –, ha csak a tényeket sorolja fel, s azokhoz mérsékelt megjegyzéseket fűz. A széles látókör, amelyet az udvar közelében tartózkodás biztosított, megőrizte tehát Ürményit attól, hogy naiv ábrándoknak adja át magát. Ő más, diplomatához illő módszert választott.

A legelső ügyek, amelyek még 1781 utolsó hetében merültek fel, neki nem egyszerűen arra adtak alkalmat, hogy elnézze az imént kibocsátott parancsok végre nem hajtását, hanem arra is, hogy azokat a protestánsokra hátrányosan magyarázva, ellenük használja fel. Pedig már az a vallásügyi akta, amelyet az uralkodó közvetlenül a türelmi rendelet kibocsátása után intézett el, félre nem érthető figyelmeztetés volt, hogy inkább a protestánsok javára, mint kárára szolgáló kiegészítésekre lehet számítani. Az óbudai reformátusok kérvénye volt ez, régi nyilvános vallásgyakorlatuk visszanyerése érdekében. A helytartótanács, még az előző rendszer szellemében, elutasításukat javasolta, a kancellária azonban a magánygyakorlatot engedélyezhetőnek vélte, ha külön folyamodnak érte s ha igazolják, hogy rendelkeznek a szükséges feltételekkel. A bürokratikus huza-vona – visszaküldeni a folyamodványt, azután felszólítani az óbudaiakat, hogy másikat szerkesszenek – semmiképpen sem tetszett Geblernek, akit különben is felháborított a protestánsoknak az aktákból kirajzolódó sorsa, hogy a török uralom nem zavarta kultuszukat, a felszabadító háború után azonban elveszítették papjukat, tanítójuktól meg 1777-ben fosztották meg őket. Azt tanácsolta tehát, hogy ők is, meg mások is, haladék nélkül kapják meg az engedélyt, ha módjukban van imaházat építeni és papot tartani.¹

¹ Gebler, nov. 17.: Unter der türkischen Regierung hatten die Altofner Reformirten ihr öffentliches Religionsexercitium. Nach der Eroberung glaubte man ein gerechtes, ja Gottgefälliges Werk zu thun, wenn man die seit anderthalb saeculis unter türkischem Joch gestandenen irrenden Mitbrüder, nachdem sie unter christliche Herrschaft gerathen, ihres Gottesdiensts beraubte und dadurch, weil nichts unbrüderlicher, als Gewissenszwang ist, unglücklicher als vorhin machte. Sie mussten sich also mit Privatzusammenkünften und dem Vorlesen eines Schulmeisters behelfen. Auch diesen geringen Trost raubte ihnen der Verfolgungsgeist anno 1778, vor 3 Jahren. Jetzt bitten sie wieder in jenes Religions-exercitium zurückgesetzt zu werden, das ihnen vormals Barbaren gestatteten. Das consilium locumtenentiale, welchem das a. h. Normale in materia gravaminum religionis et tolerantiae Christianae noch nicht zugekommen war, rathet nach den alten principiis auf die Abweisung nicht allein quoad exercitium publicum, sondern sogar quoad restitutionem in statum pristinum ante annum 1778 ein. Die hung. Kanzley gönnt ihnen doch endlich einen Schulmeister und will erwarten, ob sie um das exercitium privatum in der Maas, wie solches von E. M. so gerecht als mildreichst erkläret worden, einkommen würden. Mir scheint, dass, da sie Altofner Reformirten um das Mehreres, nemlich exercitium publicum bitten, das Mindere, nemlich exercitium privatum gewiss

Ilyen értelmű siettető rendeletet ugyan nem kapott a kancellária, mivel Hatzfeld és Kaunitz tanácsára József nem engedte meg az ügymenet egymás után következő lépcsőinek átugrását, azonban a rezolúció (nov. 24.) Hatzfeldnek Gebler hatása alatt tett ajánlására kimondván, hogy nem kell éppen pontosan száz családnak együtt lennie, hanem valamivel kevesebb is elegendő,² le nem kicsinyelhető kedvezményével intő jel lehetett volna Ürményi számára. Ő azonban beérte azzal, hogy a rendeletet továbbította a helytartótanácshoz,³ a végre nem hajtsárt azonban már nem tette felelőssé. Sőt, következetes akarván maradni önmagához, a türelmi politika elgáncsolására szedte össze erejét.

Mivel jól ismerte az uralkodó és valamennyi tanácsadója felfogását, hogy az adózók vagyoni erejének sohasem szabad úgy meggyengülnie, hogy az állam iránti kötelességeiknek ne tudjanak teljes, mértékben eleget tenni, ezt a kormányzati alapelveket szegezte a protestánsoknak. Az alkalmat hozzá maga a türelmi rendelet adta meg. Ez ugyanis a magángyakorlat engedélyezését attól tette függővé, hogy száz család elegendő anyagi erővel rendelkezik oratórium építésére, pap és tanító eltartására, anélkül, hogy az adózó nép szerfelett igénybe vettnek vagy közterheinek viselésére erőtlenné lenne. Ürményi érvelése annál hatásosabb volt, mert a fejérmegyei Gyuró reformátusainak a panaszával és kérvényével kapcsolatban felfogása most, 1781 novemberében rendkívül méltányosnak látszhatott az alsó hatóságok, a vallásügyi bizottság és a helytartótanács javaslatai mellett, amelyeket még a régi politika elvei irányítottak.

A falu, amelynek lakói a vallásuk gyakorlásának útjá-

darunter begriffen sey und es der Aufzüge, innen dermalen blos einen Schulmeister einzuraumen und abzuwarten, ob sie auch einen ministrum und exercitium privatum neuerdings bitten würden, keinerdings gebrauche; sondern ich glaube der Kanzley bey diesem ersten Fall deutlich zu bedeuten, dass sie sowohl dieser Altöfner, als anderen reformirten und lutherischen, in gleichem Fall, nehmlich nicht in actuali possessione exercitii publici sich befindenden Gemeinden, sobald sie ein oratorium und ministrum zu unterhalten im Stande sind, das exercitium religionis privatum in der deutlich von Sr. M. erklärten Art ohne weiterem gestatten und das consilium locumtenentiale dahin anweisen solle. (StR. 2706/1781.)

² Hatzfeld, nov. 17.: „... zugleich zu erkennen zu geben wäre, dass, wenn ihre Zahl nicht vollkommen von 100 Famillien wäre, ihnen auch damalen dieses exercitium gestattet werden solle, wenn sie derselben nahe kommet, welches in Ansehung aller betrachtlichen Ortschaften zu beobachten wäre, weilen zu vermuthen ist, dass das erlaubte Religionsexercitium privatum diese Zahl bald ergänzen werde, weiter aber die Sache nach dem letzten voto zu erstrecken scheint nicht rätlich.“ (U. o.)

³ M. kanc. 5599/1781.

ban álló akadályok elhárítását kérték, mint a vizsgálatok folyamán kiderült, 1775-ig zavartalanul tartott prédikátort, tanítója meg a szomszédos Kuldóval felváltva volt, amíg csak a két község határainak elkülönítése be nem következett; ettől fogva a gyermekek a kuldói iskolába jártak. Amidőn 1775-ben az oratórium kijavítása szükségessé vált, a helytartótanács, mint oly sok más esetben, megragadta az alkalmat, hogy belevetkőzzön a kérvényezőkbe. Ürügyül azt hozta fel, hogy a javításhoz szükséges összeget nem egész becsületesen szedték össze, mert részben kölcsön vették fel, részben meg a tiltott kollekták címén gyűjtögettek. Ez elég volt, hogy az érvényes királyi rendelkezések megsértőinek nyilvánítsa őket s mert azt sem volt nehéz megállapítani, hogy nincsenek sokan, meg szegények is, indítványára Mária Terézia 1776-ban nem engedélyezte a javítást, istentiszteletük végzésére a szomszédos Szentpéter templomára utalta, stóla tekintetében meg a váli plébános alá rendelte őket. Vagyis a falu elveszítette gyakorlatát s bár oly szegénynek mondották, hogy papot nem tud eltartani, mégis a kettős stóla megfizetésére kötelezték. Az ürügy annyira átlátszó volt, hogy azt utólag még Ürményi sem tudta megvédeni. Elismerte tehát, hogy a szükséges összeg néhány krajcár híjával együtt volt és hogy nem igazolható, hogy törvénytelenül gyűlt össze. De ha így is lett volna, – mondta ki az ítéletet, – a nyilvános gyakorlatot nem megszüntetni, hanem csak felfüggeszteni kellett volna a költségek megtérüléséig. Ha utólag II. József előtt a kancellária ennyire igazságtalannak találta a helytartótanács eljárását, érthető, hogy az érdekelt reformátusok 1776-ban nem engedelmeskedtek Mária Terézia parancsának, hanem – támogatva a megye elnézésétől – megtartották papjukat, egész 1780-ig, amíg a hatóságok a prédikátort végleg el nem tiltották működésétől, sőt, még a javítást is megkísérelték.

A vallásügyi bizottság és a helytartótanács, mint említettük, Mária Terézia politikájának szellemében az ügyet 1781-ben ily módon akarta lezárni: Az 1776.-i rendelet érvényben marad, a lakosok, mivel az építkezést önkényesen megkísérelték, nyilvános dorgálásban részesülnek, az oratóriumot le kell rombolni, a megye pedig rendreutasítást kap. Ürményi csak az indokolásban tért el a helytartótanáctól, miután annak érvelését védelmezhetetlennek találta,⁴ de egyébként ő is

⁴ Cum pro compendioso hoc oratoriolo reaedificando; necessarij 264 f. 10 x. praeter oblatos gratuitos labores et vecturas coram postrema investigante deputatione cum exiguo aliquot cruciferorum defectu numerati sint, neque amplius evidenter probari possit, eandem summam illegitime conflata esse, sed etsi illud eveniret, exinde non cassationem praehaberi publici religionis exercitii verum illius suspensionem usque tempus illud, quo huiusmodi summa seu libera-

az 1776.-i intézkedés fenntartását javasolta. Vagyis a legközelebről érdekeltek, a gyurói reformátusok helyzete nem változott volna meg. Hivatkozása a lakosok csekély számára és vagyontalanságára tetszetős volt, ugyanígy az a megjegyzése is, hogy Szentpéter, ahol református prédikátor működik, mindössze félórára fekszik Gyurótól s így ennek lakói könnyen átjárhatnak oda. El is nyerte az államtanácsban⁵ Kressel, Löhr, Hatzfeld, sőt Kaunitz helyeslését; valamennyien hangsúlyozottan a kis távolságra, továbbá a falu szegénységére utalva adták beleegyezésüket, azonban valamennyien érezve, hogy a dolog nincs egészen rendjén, kárpótlásul bizonyos előnyök megadását ajánlották. Kressel a helytartótanács és megye figyelmeztetését, hogy a szentpéteri prédikátor a falut mint filiát felkeresheti és ott lelkeszi funkciókat végezhet, Löhr felhatalmazást az oratórium felépítésére, hogy ott maguk közt egyszerű, a szomszéd prédikátor megjelenése alkalmával pedig ünnepélyes istentiszteletet tarthassanak, továbbá mind ő, mind Hatzfeld – s velük együtt Kaunitz – abban az esetben, ha papot tudnának tartani, ennek engedélyezését, miért is vagyoni helyzetük pontos megállapítását tanácsolták. Ürményi tehát az adóalap csökkenésének rémével sikeresen terelte el a figyelmet a lényegről. Mert a lényeg az, hogy Gyurónak régi nyilvános vallásgyakorlata volt, publicum exercitiuma, mint a kancellária is elismerte. Az ilyen gyakorlat érvényessége pedig a türelmi rendelet szerint nem függ semmiféle mellékkörülménytől, mert egyedül az új templomok építésével kapcsolatban, tehát magángyakorlatos helyen kerül vizsgálat alá a lakosság száma, anyagi helyzete. Arról sem lehet szó, hogy ez a gyakorlat jog szerint megszűnt volna s ezért van lehetőség új rendezésre; maga a kancellária vallotta be ugyanis, hogy 1776-ban csak ideiglenes felfüggesztésnek lett volna helye. A nyilvánvaló igazságtalanság jóvátételének szükségességére, a restitutio in integrum-ra azonban csak Gebler mutatott rá, bár eredménytelenül, mert József Kressel és Hatzfeld javaslatát fogadta el (dec. 4.).

Gebler felismerte, hogy a kancellária a türelmi rendletnek magángyakorlatról szóló pontját a nyilvános gyakor-

litate patronorum seu alio legali modo conflari possit, consequi oporteret; ideo o. c.-ae h. au. primum motivum, cum primis reflectendo ad principia in novissima benigna normali resolutione constabilita, medio cuius nempe acatholici universim in usu exercitii religionis et oratoriorum, in quo actu sunt, conservari elementer iuventur, minus sufficiens esse videtur, ut supplicantes accatholici Gyuroienses porro quoque a petita restabitione liberi religionis suae exercitu, quod usque annum 1776 in perturbate habuerunt, consequenter restaurando ad vires legaliter conflatae summae pecuniariae oratorio removeantur. (M. kanc. 5807/1781.)

⁵ StR. 2749/1781.

latra vonatkoztatja s ezzel precedenst teremt ahhoz hogy a jövőben alkalomadtán bármelyik helység törvényszerű és talán még a Mária Terézia-kor előtt sem vitás jogát a lakosok száma, anyagi helyzete és a környék templomos helyeivel való szomszédsága alapján kétségbe vonhassa. Valóban kitűnő eszközt kapott volna kezébe a helytartótanács a protestantizmus meggyengítésére, ha nemcsak azokban a megyékben, amelyekben eddig elég volt az 1681-ig visszanyúló gyakorlatnak az igazolása, hanem még ott is, a keleti részeken, ahol a protestánsok kedvezőbb helyzetben éltek, az elbírálásnál ezeket az új szempontokat érvényesítenie lehetett volna. Elképzelhetjük, hogy a kis falvakkal sűrűn behintett megyékben nem egyszerűen megtizedelhetette volna a protestáns templomokat, hanem jó ha tíz közül kettőt-hármat hagyott volna meg. S tehette volna ezt korszerűen a jobbágyvédelem örve alatt, az állam hatalmának, anyagi erejének biztosítása címén, ami azonban Természetesen nem zavarta volna, hogy a kétszeres stólára szorítással a katolikus plébánosok jövedelmét tetemesen meg ne növelje. Gebler találón figyelmeztetett, hogy a javaslatok elfogadása jel volna új üldözésekre, a türelmi rendelet megsértésére, következménye pedig protestáns részről a bizalom megingása lenne.⁶

⁶ Nov. 24.-i votuma: „Einer Gemeinde, die bis a 1776 in ruhigem Besitz des exercitii publici gewesen, solches auch bis a. 1780 mit Haltung eines Geistlichen fortgesetzt hat und den fundum zur Ausbauung eines kleinen oratorii vorrätig besizet, blos wegen der Nähe einer anderen reformirten Kirche und wegen der Besorgnis, sie Gemeinde dürfte in der Lange keinen eigenen Geistlichen aushalten können, dieses exercitii publici jetzt, eben jetzt, wo E. M. den Protestanten Gerechtigkeit aus Gnaden haben angedeihen lassen, zu berauben, nach dem Antrag des consilii das erbaute oratorium niederzureissen: darauf könnte ich meines a. u. Orts nie einrathen. Das wäre gleichsam ein Signal zu neuen Bedrückungen, zu Einbrüchen in das so heilsame, noch bis diese Stunde vom ihm consilio unter nichtigem Praetext nicht im Land kundgemachte Normale. Blos an Orten, wo bisher kein exercitium publicum war und den Protestanten ex gratia oratoria zu errichten gestattet wird, kömmt es auf die bestimmte Anzahl von bundert Familien an. Hier ist es um ein wirklich besizendes alt hergebrachtes exercitium publicum zu thun, folglich jene Restriction nicht anwendbar. Ich bin daher der a. u. Meynung, dass diese reformirte Gemeinde in ihrem bis a. 1776 ungestört hergebrachten exercitio religionis publico nicht zu stören, noch ihr die Haltung eines eigenen Predigers und Schulmeisters einzustellen sey. Die Besorgnis, es möchte der fundus contributionalis darunter leiden, ist allzuweit hergeholet, da die Gemeinde, ungeachtet des Oratoriibaues und Haltung eines eigenen Predigers, mit der Contributiou richtig eingehalten hat, wenigstens das Gegenteil nicht angeführet wird. Wegen leerer Besorgnis einem sein Recht benehmen zu wollen, ist verstellter Verfolgungsgeist. Und wahrhaftig jetzt, nach kaum gefassten und durch ganz Europa mit Ruhm und Zujauchzen erschollenen Toleranzsystem, einen dergleichen Schritt zu thun, würde und müsste Aufsehen, Kleinmüthigkeit, Mistrauen und viel andere üble Folgen erregen“. (StR. 2749/1781.)

Ez az eset csak a kancellária felfogására jellemző, a fortélyos ügyességre, amellyel a türelmi rendelet egyik lényeges pontjának értelmét, hatásos érveléssel, kiforgatta. Bizonyos ugyanis, hogy sem József, sem tanácsadói nem túrték volna, hogy a gyurói esetre hivatkozva bekövetkezzék a Geblertől említett üldözés. Azonban a kancellária és a helytartótanács éppen úgy megszokták, mint a vallási kérdésekben felfogásukat irányító vagy meghatározó társadalmi tényezők, hogy az egyes eseteket mint előzményeket fogják fel s belőlük, ha alkalom nyílik, rendszert fejlesszenek ki. A jövő lehetőségei szemszögből pedig értékesnek látszott a mostani határozat, még ha csekély is volt egyelőre gyakorlati jelentősége. De a jelenben sem volt hatástalan a kancellária sikere; bizonyosságul szolgált, hogy kitartás és állhatatosság a nagy csapás, a türelmi rendelet után néhány napra is tud eredményt felmutatni. Ez reménységet ébreszthetett és megnyugtatta a gyenge idegzetűeket, csökkenthette a rendelet erkölcsi hatását. Ürményinek ugyanis sikert jelentett, hogy József nem Geblernek a szavára hallgatott, hanem Hatzfeld tanácsára. Az ügy még nem volt ugyan *res iudicata*, mert Gyurót kifejezetten nem fosztották meg a vallásgyakorlattól, azonban az elvi kérdésben Ürményi győzött. Az uralkodó határozata, hogy a hatóság írja össze a falu lakosait, anyagi helyzetüket pedig állapítsa meg, azt jelentette, hogy az udvar döntő tényezőnek ebben a régi jogú helységben is a hívők számát és anyagi erejét tekinti, mert hiszen ha el is nyeri végül Gyuró a paptartást, ez a magángyakorlatos helyekre érvényes ismertető jelek alapján történik meg.⁷

⁷ Bár a most felvetett elv szempontjából nem sokat jelentett a Kressel javaslatára adott figyelmeztetés, hogy a szentpéteri prédikátor felkeresheti a filiákat, tehát Gyurót is, Ürményi mégis újabb felterjesztésében (dec. 7.) ennek súlyát is csökkenteni akarta. Arra utalva, hogy a filiák felkeresésének általános engedélyezése új viszályokra adna alkalmat, így Gyuró esetében a szentpéteri prédikátor és a katolikus plébános, meg az ugyancsak szomszédos tabajdi református pap között, kérte, hogy az *excursio* kérdése ne most, hanem csak az anyagi állapot megvizsgálása után döntsék el. (M. kanc 5807. és 6036/1781.) Kressel s nyomában Löhr, Hatzfeld és Kaunitz visszautasították ezt a javaslatot, hogy a gyuróiaknak a vizsgálat tartama alatt ne kelljen nélkülözniük a lelkesi gondozást és a korábbi legfelső elhatározás érvényben hagyását ajánlották. Gebler (dec. 17.) felismerte, hogy Ürményi megint egy elvi kérdést kerülget, a filiák felkeresésének ügyét, mintha az még mindig vitás volna, amittől pedig – ezt az előző tárgyalások ismerete alapján megállapíthatjuk – többé szó sem lehetett. A támadás kivédésére Gebler nem a legjobb érvet választotta, amidőn ezt mondta: „In Ansehung des excursus ministrorum überhaupt kann dermalen von Seite des katholischen cleri kein Widerspruch mehr Platz finden, da die a. h. Normalresolution dergleichen kein exercitium religionis habenden Protestanten, sobald es ihr Vermögenszustand erlaubt, die Erbauung

Két hónap mulva (1782. febr. 2.) a kancellária újabb javaslatlalt és nyíltan lépett fel, a türelmi rendeletnek most már egyszerre több pontját fessegetve.⁸ Az alkalmat kitűnően választotta meg. A protestánsok visszaéléseire és az örökös tartományok részére kiadott rendeletekre mutatva rá tett kísérletet, hogy az uralkodót több lényeges módosításra rábírra és így a protestánsokat kiverje néhány hadállásukból. Az Ausztriában dívó eljárásra hivatkozni és azt kívánni, hogy Magyarországon is az ottani egyházpolitika érvényesüljön, hatásos érvnek látszott minden bécsi államférfi, de főleg József előtt, akiről az egész világ tudta, hogy szívének leghőbb vágya birodalmának egységesítése. Ürményi sorra vett több olyan átiratot, amelyekkel az osztrák-cseh kancellária az újabb vallásügyi rendeleteket másolatban közölte vele és javaslatot tett egyeseknek az átvételére, természetesen gondosan ügyelve, hogy feleslegesnek nyilvánítsa azét, amelyből a magyar protestánsokra előnyök származhattak volna. Alkalmazhatatlannak jelezte tehát a parancsot, amely szerint a protestáns vallást követni óhajtok kötelesek jelentkezni a hatóságoknál s ha elegendő számban vannak, a magánygyakorlatot meg kell kapniok. Magyarországon nincsenek titkos protestánsok, ezért mellőzhető a rendelet, mondotta Ürményi, valójában azonban az aposztáziától félt és attól rettegett, hogy az áttérést a jövőben az állam nem tekinti bűnnek és nem is fogja börtönnel megakadályozni. Teljesen méltányos volt ellenben javaslata két további utasítás kihirdetésére, amelyek a türelmi rendelet intézkedéseit ismételték. Ezek egyike szigorú büntetés terhe alatt tiltotta a vallásgyalázást, a gyermekek más hitre csábítását, az istentisztelet kigúnyolását, a katolikus egyházi képek és szobrok megcsonkítását, másika pedig a katolikus klérust figyelmeztette, hogy igyekezzenek a különböző vallásúak közt a békét és egyetértést fenntartani, a szószéken őrizkedjék oly megjegyzésektől, amelyek a protestánsokat bánthatják, a gondjára bízott nyájat pedig lelkiismeretesen vezesse. Velük kapcsolatban egyébként Ürményi is kénytelen volt elismerni, hogy Magyarország protestáns részről az elmúlt években kevesebb olyan

eigener Bethäuser und Haltung eigener ministrorum, folglich noch weit mehr gestattetete." Egyszerűbb lett volna a türelmi rendelet 14. § ára hivatkozni. Mivel azonban a filia probléma csak mellékesen merült fel, nem fessegette tovább, hanem arra utalva, hogy a tabajdi és szentpéterei prédikátorok viszálykodását csak gyanítja a kancellária, holott lehetséges, sőt valószínű, hogy Gyuró felől békésen megegyeznek egymással, javasolta, hogy a falu maga döntse el, melyik ref. papnak a szolgálatát óhajtja ideiglenesen igénybe venni. József most (dec. 23.) Geblernek az indítványát fogadta el, talán a filiákra vonatkozó megjegyzése miatt is, amely teljesen egyezett az ő felfogásával. (StR. 2934/1781)

⁸ M. kanc 533. és 1283/1782; StR. 540/1782. (Iratok.)

excessus történt, mint amilyenek a Lajtán túl a rendelet kiadására alkalmat adtak.

A magyar protestantizmus szempontjából a következő két örökös tartományi intézkedés volt kedvezőtlen: 1. A protestánsok, ahol nincs papjuk és iskolájuk, a plébános hatásköre alá tartoznak és gyermekeiket katolikus iskolába kötelesek küldeni; 2. katolikus lelkész egy protestáns beteget hivatalosan is meglátogathat, ha a beteg úgy akarja, katolikus hitben készítheti elő a halálra. Mindkettő kihirdetését melegen ajánlotta Ürményi. A plébános alá tartozás hangsúlyozásával ugyanis a filiák ügyének kedvezőtlen irányba terelését mozgathatta elő, a katolikus iskolázással pedig az új protestáns iskolák építését akadályozhatta meg. Az utóbbi parancs érvényesítése – könnyű észrevenni – hatálytalanította volna a türelmi rendeletnek azt a pontját, amely a protestánsoknak csak ajánlotta, hogy gyermekeiket katolikus iskolába járassák. Ürményi azzal a régi érveléssel támasztotta alá indítványát, hogy a tanulmányi rend szerint az oktatásba vallási tárgyak nem keverhetők bele, tehát a protestánsoknak nincs okuk aggodalomra, figyelmen kívül hagyta azonban, hogy az önálló iskolák számtalan tanító-család megélhetésére adnak anyagi alapot, így a protestánsok előtt nem lehet közömbös a sorsuk. Még határozottabban ellenkezett a türelmi rendelettel a betegek meglátogatásáról szóló engedély, mert ez egyenesen tiltotta, hogy katolikus pap protestánst hívás nélkül felkereshessen. Viszont egyáltalán nem volt hátrányos a protestánsokra – hiszen József is segítségnek szánta – az az örökös tartományi pátenz, amely a magángyakorlat megadásához száz család helyett elegendőnek mondott ötszáz személyt. Ürményi azonban korlátozó körülírásával lényegesen csökkenteni próbálta az engedély értékét. Az ötszázban, ajánlotta, csak azok legyenek számíthatók, akik már konfirmáltak, s akik állandóan egyhelyben laknak, azok ellenben nem, akik csak időlegesen tartózkodnak – bizonyára mint béresek – főleg a nemesi és prediális falvakban. A kancellária törekvéseinek az államtanács Kressel kezdeményezésére ritka egyértelműséggel szegült ellene, így megakadályozta a türelmi rendelet kiforgatását.⁹ Az ő tanácsára tehát József (márc. 2.) noha az aposztáziát érintő és a kölcsönös vallásbéke biztosítását célzó két rendelet kihirdetéséhez hozzájárult, Ürményinek a protestánsok bénítására szánt valamennyi előterjesztését elvetette.

⁹ Még Hatzfeldnek a javaslata is csak annyiban tért el többi társa indítványától, hogy az egymás vallásának gyalázását tiltó utasítás kihirdetését feleslegesnek mondotta, a papság magatartásáról szólót pedig a protestáns lelkészekre is ki akarta terjeszteni.

A kancellária azonban más korlátozó javaslatokat is tett. Ezeket a protestánsok visszaéléseire építette fel. Az excessivokból, amelyektől a magyar katolicizmus a császár protestánsellenes irányba fordulását várta, csak néhányat markolt össze. Ha Ürményinek illúzióktól mentes egyéniségén keresztül a kancellária így nem is ismételte el az uralkodó előtt a túlságosan hazai színű felfogást, kiinduló pontnak, jó alkalomnak annál inkább felhasználta a híreket. A protestánsok törvénytelen cselekedetei a kancellária előadása szerint a következők voltak: Zólyom városában egy nemes ösztönzésére még a türelmi rendelet kihirdetése előtt a polgárok pénzt gyűjtöttek oratórium építésére és tanító alkalmazására; néhány északkeleti megye evangélikusai 1782 jan. 16–20. Eperjesen a dobosinai szuperintendens és több pap részvételével előzetes engedély nélkül zsinatot tartottak s ugyanezt tették Iglón a 16 szepesi város evangélikusai, sőt ők még adománygyűjtést is rendeltek el; a türelmi parancsot hiányosan nyomatták ki. A helytartótanács javaslatai úgy szóltak, hogy a zólyomi nemes ellen pert kell indítani, a pénzt az adózók kapják vissza, a városi hatóság pedig ügyeljen, hogy hasonló gyűjtés a jövőben ne történhessék meg, a zsinatok ügyét meg vizsgálat tisztázza; a kinyomatás felől maga sem tudott további lépéseket ajánlani, mivel már felelősségre vonta Landerer nyomdászt, de ez igazolta, hogy a szöveget hírlapokból vette át. Az esetek nem voltak súlyosak, s ezért maga a kancellária is enyhítést tanácsolt, így azt, hogy a nemest ne fogják perbe, viszont a kinyomatás pontos körülményeinek felderítését annál fontosabbnak vélte.

De nem maguk az ügyek voltak a lényegesek az ő szemében, hanem a zsinattartás és az adománygyűjtés kérdése. Komor színekkel ecsetelte, hogy mennyire ártalmasok a gyűlések, amelyekben a protestánsok vallási kérdéseket tárgyalnak meg. A legveszedelmesebb következményekkel járhatnak a múltnak a tanulságai szerint, mert táplálják a türelmetlenség szellemét s még olyanokat is zavargásokra ösztönöznek, akik különben békésen élnének otthon. Velük szemben elnézés és engedékenység azt jelentené, hogy a vallási zavargásoknak nem lehet idejekorán elejét venni. Javasolta ennél fogva, hogy a türelmi rendeletnek az előzetes engedély nélküli zsinatokat tiltó pontját újból hirdettesse ki a császár, még pedig azzal a hozzátétellel, hogy a legsúlyosabb büntetést vonják magukra azok, akik részt vesznek ilyen összejöveteleken, a hatóságok pedig kapjanak utasítást, hogy a legnagyobb felelősség terhe alatt tegyenek azonnal jelentést, ha ilyesféle összejövetelről tudomást szereznek.

A tendenciát könnyű felismerni. A színódus, zsinat fogalmával azonosítja Ürményi a csak kissé népesebb tanácsko-

zást is, hogy az elsöre kiszabott tilalmat az utóbbira vonatkoztatva, megakadályozza a protestánsoknak nemcsak szabad szervezkedését, hanem legcsekélyebb megmozdulását is. Hasonló módon járt el Ürményi az adománygyűjtés kérdésénél. Itt meg a kollektá elnevezés alá vonta az egyes falvak által a templomaik felépítéséhez, papjuk és tanítójuk fizetéséhez vállalt hozzájárulást. Pedig kollektának a protestánsok a tógátusok által gyűjtött összegeket nevezték, amelyek külföldi tanulmányutakra, meg a kollégiumok fenntartására szolgáltak¹⁰ és mint ily célra szánt alamizsnát tiltotta el „a legszigorúbban” a türelmi rendelet (11. §.), a hatóságokat körültekintő örködésre hívva fel. De éppen ezek a kifejezések tették kívánatosá Ürményi előtt, hogy az említett hozzájárulásokat a kollektával vegye azonosaknak s ha már nem tudja eltüntetni őket – ez t. i. lehetetlenné tette volna új templomok építését, – legalább szigorú hatósági ellenőrzés alá helyezze összeszedésüket. Tehát részletekbe menően kidolgozta az ellenőrzésnek körülményes módját, ezernyi alkalmat adva a hatóságoknak a beavatkozásra, kifogások megtételére és az építkezést, a vallásgyakorlatot késleltető huza-vonára.

Terve szerint a vallásgyakorlatért folyamodók jelentkeznek a falu előljáróságánál; ez kiküld egy bizottságot – tagjai közt egy protestánssal, – hogy mindenkitől egyenként nyilatkozatot vegyen, mennyivel járul hozzá az építéshez, továbbá évenként a pap és tanító eltartásához. A megye a nyilatkozatokat összehasonlíja az adólajstrommal, személyenként számba véve az adóhátralékokat és adósságokat annak megállapítása végett, hogy vajjon egyesek nem vállaltak-e oly nagy kötelezettségeket, amelyek lehetetlenné tennék számukra az adófizetést. Ilyen megajánlásokkal kapcsolatban a nemesek vagyoni viszonyai nem kerülnek vizsgálat alá, ők azonban vagy azonnal készpénzben kötelesek megfizetni a magukra vállalt összegeket, vagy kötelezvényeket adnak; a hatóságoknak azonban örködniök kell, hogy ne csak látszatígéretet tegyenek és ne háriítsák a terhet utólag az adózók vállaira. A megye három hónapon, a városi hatóság egy hónapon belül terjeszti fel a kérvényt a bizottságnak a kollektáról szóló kimutatásával, továbbá az építkezési tervekkel és költségvetéssel együtt. Nemeseknek szigorúan tilos kollektát gyűjteni, az összeírásokba beavatkozni s még kevésbé jobbágyaikra, vagyoni helyzetükhöz mérten, a terheket kivetni. Csak az érdekelt falu lakói közt szabad gyűjteni, más hatóság területén nem. Ennyi tilalom után kevés ellensúlyt jelent a megyékhez és

¹⁰ Ezt értette rajta a protestánsok 1781.-i folyamodványa is. (5. gravamen.)

városokhoz intézett figyelmeztetés, hogy az adózóképeség fenntartásán őrködve ne tartsák vissza a falvakat a folyamodástól vagy annak teljesítése elé akadályokat ne gördítsenek.

Az államtanács Ürményinek a „zsinat” és „kollekta” kifejezésekkel folytatott mesterkedései közül csak az elsőre jött rá. Kressel hívta fel az uralkodó figyelmét arra, hogy a szóbanforgó tanácskozásokat nem lehet zsinatoknak nevezni, mert egészen természetes, hogy a katolikusoknak a megyei közgyűléseken kifejtett tevékenységének ellensúlyozására a protestánsok is összejönnek, hogy tanácskozzanak, felterjesztéseket készítsenek. Éppen ezért elégnék találta, ha hivatalos kiküldöttek tisztázzák a történeteket, még pedig vádlók és vádlottak kijelentéseit pontosan jegyzőkönyvbe foglalva. Jellemző, hogy Hatzfeld sem ajánlotta a türelmi rendelet zsinattiltó pontjának új kihirdetését, pedig ő a legkisebb összejevetelt is meg akarta akadályozni, úgy annyira, hogy még egyetlen község lakóinak megbeszélését sem volt hajlandó engedélyezni. Ha ugyanis egy falu oratóriumot vagy iskolát szeretne felállítani, a lakosoknak nem kell összegyűlniük, mert – hangzott a társadalomtól minden aktivitást elvitató államférfi indokolása – vagy maga az előljárási is felismeri a hiányt, vagy pedig egy-két polgár felhívhatja figyelmét.

A döntésnél József nemcsak figyelmen kívül hagyta Hatzfeld javaslatát, hanem még elnézőbb volt, mint – Gebler kivételével – az államtanács tagjai. Elrendelte, hogy a tanácskozások felől minden további vizsgálatot szüntessenek be, – ezt Gebler ajánlotta – s így amnesztiát adva a bevádoltaknak, annak is útját állotta, hogy a protestánsok minden tanácskozása a zsinat fogalma alá kerülhessen. A vallásgyakorlat kérdést szabályozó eljárást pedig – pontosan Kressel javaslatai alapján – rezolúciójában a következő módon egyszerűsítette: Az adóhátralék és a megajánlott összeg körülményes egybevetése elmarad; helyette az az általános elv érvényesül, hogy adóhátralékos nem ajánlhat fel egyháznak segítséget, a már beszolgáltatott összeget pedig visszakapja, hogy adótörlesztésre fordítsa. Hasonlóképpen nem kell mellékelni a folyamodványhoz költségvetést és terveket sem. De ami a legjelentősebb, a rezolúció a kollekta-gyűjtést nemcsak az érdekelt falu lakói közt engedélyezte és ezzel elvette Ürményi javaslatának az életét. Végül az is előnyt jelentett a protestánsoknak, hogy a kiküldendő bizottságokban nem egyetlen ember képviseli őket, hanem a tagok fele.

A kancelláriának tehát nem sikerült a protestáns visszavonások hangoztatásával célját elérnie. Az államtanács tagjai felismerték, hogy mire irányulnak a javaslatok s noha Hatz-

feld melegen pártolta őket, megakadályozták érvényesülésüket. Gebler, majd Kaunitz arra is felhívta József figyelmét, hogy a sok formalitással, záradékkal és feltétellel, amelyeket a kancellária ajánlott, csak annál több zavar, visszaélés keletkezik a vármegyék, kormányiszékek felesleges munkával halmozódnak el. A legnyíltabban Gebler adott kifejezést gyanújának, hogy a kancelláriának talán éppen az a szándéka, hogy az irkafirkának ne legyen vége és az uralkodó kifáradjon. Figyelmeztetésük hatott Józsefre és a rezolúció ezért nem ütött ki oly kedvezően, mint Ürményi remélte.

Ő különben még egy pontban részesült nemcsak visszautasításban, hanem leckéztetésben is. A kancellária felterjesztésében a türelmi rendeletet egy helyen odavetően „a Magyarországon is megvalósítandó keresztényi toleranciáról” szóló utasításnak mondta. Vajjon célzatosan vagy véletlenül, el nem dönthetjük. A klérus szempontjából mindenképpen előnyös volt a magyarországi protestantizmus egész jogi helyzetét a vallástürelem függvénye gyanánt tekinteni, mert így a protestánsok lába alól az általuk oly kitartóan emlegetett törvényes alap kisiklott volna és – mint Gebler megjegyezte – sorsuk tetszés szerint lett volna kedvezőtlennek alakítható. Úgy látszik, mintha Ürményi megint a jövőre, az idők változására számítva, akart volna utódainak kitűnő támaszpontot biztosítani. A mostani időt azonban, ha valóban ez volt a szándéka, oly rosszul választotta meg, hogy az államtanács nemcsak megakadályozta ügyeskedését, hanem sokkal előnyösebb magyarázatot adott, mint amilyen a korábbi volt. Nevezetesen Kressel s nyomában – Hatzfeld kivételével – az államtanács valamennyi tagja úgy fogta fel a türelmi rendelet bevezető szavait, hogy velük az uralkodó az örökös tartományoknak adott kedvezményeket Magyarországon annál inkább érvényesülőknak jelentette ki, mivel itt a protestánsokat a törvények, a görögkeletieket pedig a privilégiumok alapján úgyis megilletik, következésképp a további pontokban régi jogaikat erősítette meg, kifejtve a homályos, egymásnak ellentmondó törvények helyes értelmét.

Ha visszatekintünk a türelmi rendelet szóbanforgó szavainak eredetére, el kell ismernünk, hogy Kressel messzire ment a magyarázatban és Hatzfeld helyesen utalt arra, hogy pl. a vallásgyakorlat általános biztosításával a protestánsok olyan előnyöket nyertek, amelyek semmiféle törvényben sem gyökeresnek. Kétségtelen, hogy Hatzfeld emlékezett pontosabban arra, hogy az uralkodó annakidején mit is akart kifejezni a most vitássá lett szavakkal. A türelmi edictum mondatát ugyanis a kancellária az 1781 szept. 15.-i legfelsőbb leiratból vette át, ezt az utasítást pedig, amely t. i. a szept. 13.-i osztrák rende-

letet a magyar és erdélyi kancelláriákkal közölte, maga Hatzfeld fogalmazta meg.¹¹ Ez a leirat a fejedelem nevében hangsúlyozta, hogy Magyarországon a protestánsoknak és görögkeletieknek több helyen van már nyilvános vallásgyakorlatuk, ennél fogva az örökös tartományok részére kiadott szabályozásnak az a kitétele, hogy „a katolikus vallást egyedül illeti meg a nyilvános gyakorlat”, Magyarországon, valamint Erdélyben csak azokra a helyekre értendő, amelyeken nincsen ily régi akatholikus gyakorlat. Vagyis, József akkor biztosította a protestánsoknak a régi korból fennmaradt birtokállományát és megígérte, hogy az sérelmet nem szenved, de nem eredeztette belőle az általános magánvallásgyakorlatot. S ezt annál kevésbé tette, mert – mint az iratok ismertetésénél láttuk – éppen említett engedélye jelentette azt a nagy előnyt, amelyet a magyar protestantizmus az osztrák rendezésből nyert.

Mindenképpen kétségtelen tehát, még pedig az eredeti szövegnek és a körülményeknek a vizsgálata alapján egyaránt, hogy József akkor, 1781 őszén, maga sem gondolt arra, hogy türelmi rendelete Magyarországon csak a meglévő állapotot hivatott kiegészíteni s vele az eltorzult régi törvények helyes értelmét állítja vissza. Ha tehát Kressel és társai – ismételjük, Hatzfeld kivételével valamennyien – most már ebben az értelemben fogták fel a türelmi rendeletet, az igen nagy változásnak a jele. Gondolkozásuk, felfogásuk szembeűnően túl haladt azon a vonalon, amelynél korábbi vótumaikban megállapodtak. Gebler ugyan mindig kiemelte, hogy a protestantizmus Magyarországon recipiálva van s ennél fogva törvényes jogok illetik meg, azonban a legfrissebb magyarázat még ennél is többet tartalmazott. Mert amíg 1781 őszén arról volt szó, hogy a monarchia új türelmi rendszerébe beleilleszkedik a magyar protestantizmus, most már úgy tűnt fel, mintha Magyarországon a protestantizmus által képviselt alapokon nyugodna az egész türelmi politika. Vagyis a súlypont eltolódott, illetőleg felcserélődött. Ez a módosulás elsősorban a jövőre vonatkozólag volt fontos. Amikor majd a türelmi politika befejezi hivatását, a teljes egyenjogúság kivívásánál lehet hatalmas érv, hogy József híres rendelete sem jelentette a régi jogok eltűnését, hanem – ellenkezőleg – azok biztosítását, tisztázását, maga a türelmi rendszer pedig csak kifejtése, továbbépítése az évszázados törvényes jogalapnak, amelyet a bécsi és linzi békék szövegei jelképeztek.

Erre a felfogásra aligha az akták vezették rá Kresselt és Geblert, nyomukban pedig Löhröt és Kaunitzot. Személyes felfogásuknak kellett úgy alakulnia, hogy most már a néhány

¹¹ StR. 1903/1781., m. kanc. 4642/1781. (*Iratok.*)

hónapos iratok szavainak értelme megváltozott előttük. Bár az európai közvélemény lelkesedésében, a türelmi rendeletet magasztaló hírlapi cikkekben bizonyára a maguk dicséretét is látták s így megerősödhetett készségük az új valláspolitikai szolgálatára,¹² a fordulatra onnan nem nyerhettek ösztönzést. Sokkal valószínűbb, hogy a hazai protestantizmus képviselőinek érvelése nyomán lett előttük egyre világosabb, hogy nálunk törvényekben körülírt, szilárd jogi alapokon nyugszik az akatholikusok helyzete. S valóban votumaikat éppen akkor írták le, 1782 februárjában,¹³ amidőn a türelmi rendelet megköszönésére Bécsbe érkező protestáns követek egyike, Ráday Gedeon az audiencia előtt felkereste őket és feltehetőleg találkozott velük gr. Teleki József is, akinek ugyan a protestánsoktól nem volt hivatalos megbízatása, de vallásügyekben jószántából tevékeny munkatársa lett – mint azt már tudjuk – a kiküldötteknek.¹⁴

Bizonyára a febr. 28.-i audiencia, a Rádayval és Prónayval folytatott beszélgetés indította Józsefet arra, hogy az államtanácsosoknak a toleranciára vonatkozó megjegyzéseit elolvasva, döntésében (márc. 2.) még náluknál is tovább menjen. A rezolúció-tervezetben ugyanis, amelyet az államtanács votumai alapján szerkesztettek meg, a kancelláriát megleckéztető rész úgy szólt, hogy az uralkodó a vallási toleranciát Magyarországon csak azokra a helyekre terjesztette ki, amelyeken az akatholikusok vallásuk nyilvános gyakorlásától el voltak tiltva, ahol ellenben a törvények alapján a nyilvános gyakorlat megillette őket, ott csak megerősítette régi jogaikat. József azzal, hogy a mondatból mindkét helyen kitörölte a *nyilvános* szót, az értelmet lényegesen módosította. A Kollonich-féle explanatiók óta ugyanis a nyilvános vallásgyakorlat előnyei igen szűkre szabott területeket illettek meg, egyes megyékben csak egy-két artikuláris helyet, nem élvezték ellenben őket – katolikus felfogás szerint – azok a vidékek, amelyeknek, noha nagyszámban éltek ott protestánsok, minden vallásgyakorlástól való megfosztatásuk kítűzött cél volt. A két tollvonás tehát azt jelentette, hogy József felfogása szerint a protestantizmusnak a türelmi rendelet előtti egész birtokállo-

¹² Az általános lelkesedést jól jellemzi a kortárs Ch. W. Fr. Walch: *Neueste Religionsgeschichte* IX. k. Lemgo, 1783. 69. l.; ugyanó (74. l.) felsorolja azokat a folyóiratokat, gyűjteményes munkákat is, amelyek József egyes rendeleteit publikálták. A franciaországi hatásról: G. Bonet-Maury: *La liberté de conscience en France*. 1909. 82. l.

¹³ Kressel febr. 24-én, Gebler febr. 26-án.

¹⁴ Ráday febr. 14. írja apjának: „...a status consiliarius urak, kikkel naponkint, óránkint vagyok, kivált B. Cresel és B. Gebler urakkal...” (Ráday-ltár.)

mánya minden megszorítás nélkül, régi törvényes alapokon nyugszik. S hogy még kevesebb kétely merülhessen fel, utólag a kabinetirodában ezeket a szavakat íratta a rezolúció-tervezethez: „Mert (a tolerancia) egyedül azon helyekre és előnyökre terjed ki, amelyeken eddig nem érvényesült és amelyek nem engedélyeztettek”.

A nyilvános gyakorlat kérdése – mint emlékszünk – nemcsak a stólával kapcsolatban merült fel az audiencián. Akkor József biztató szavaiból, hogy nem kell azzal törődni, vajjon magángyakorlat címén nyernek-e el templomokat, a kiküldöttek azt vélték kiolvashatni, hogy az uralkodó csak kiindulópontnak tekinti a türelmi rendeletet. Ennek a beszélgetésnek, Rádayéknak a nyilvános gyakorlatról adott felvilágosításainak lehetett a hatása, hogy József figyelmes lett a rezolúció-tervezet szavaira s azok kihúzásával, valamint magyarázatának betoldásával az audiencián kiejtett biztatását mintegy írásban is megrögzítette. Határozata ugyanis azzal, hogy a tolerancia érvényesülési területét minden kételyt kizáró módon külön választotta a régi vallás gyakorlattól, ezt az utóbbit nemcsak régi törvényeken nyugvónak és a tolerancia-rendszer alapjának tüntette fel, hanem úgy tekintette, hogy fogalmába a magán- és nyilvános gyakorlat egyaránt beletartozik, még pedig úgy, mintha a kettő közt különbség sem volna. A múltra nézve a magángyakorlatot tehát nem tartotta kisebb értékűnek, mint a nyilvánost, ami a jövőbe programmszerűen kivetítve valóban azt jelentette, amire az audiencián reménykeltően célzott: a magángyakorlat neve alatt lényegében a nyilvános is megvalósulhat.

Józsefnek azonban az az igazi gondja, hogy korábbi intézkedéseit, tehát a türelmi rendelet utasításait megvalósítsa. Ha ki is akarta várni az időpontot, amikor a magyar szokásnak megfelelően megindulhat a hivatalos gépezet működése, ezt csak kényszerűségből tette. Közben annál éberegő figyelemmel kísérte reformjának a sorsát. Érdeklődése és nem külső ösztönzés indította arra, hogy a magyar kancelláriától ismételt felvilágosítást kérjen. Még 1781. december elején, amidőn az első fontosabb protestáns vonatkozású ügy, a gyurói eset eléje került és látta, hogy Pozsonyban még nem ismerik elveit, megkérdezte a kancelláriát, hogy elküldötte-e a türelmi rendeletet a helytartótanácsnak, mert ha nem, azt azonnal meg kell tennie.¹⁵ A következő év februárjában pedig Esterházy kancellártól előszóval kért felvilágosítást, hogy milyen ütem-

¹⁵ Dec. 4. „... und wird von der Kanzley anzuzeigen seyn, wann das Toleranznormale an das Locumtenentialconsilium ergangen und wann es noch nicht geschehen, so soll es alsogleich geschehen”. (StR 2749/1781.)

ben történik a közgyűléseken a kihirdetés, majd midőn megtudja, hogy a megyék feliratokat készítenek, kifejezte reményét hogy ez sem a közhírré tételt, sem a végrehajtást nem fogja feltartóztatni.¹⁶ Felszólítását febr. 17-én külön kézirat formájában intézte a kancellárhoz, aki erre bemutatott három, magánúton hozzájutott feliratot¹⁷ s egyszersmind megnyugtatóni próbálta, hogy a türelmi rendelet még ott is, ahol a megye a kurrentálást nem hagyta meg, nyomtatványok útján közismert lett, a végrehajtás függőben maradása pedig legfeljebb azt jelenti, hogy a vallásgyakorlat elnyeréséért a helytartótanácsához beadott folyamodványok még nem nyertek elintézését, vagyis a vizsgálatok nem indultak meg.

A kancellária maga is kívánatosnak jelezte a helytartótanácsból a végrehajtásra vonatkozó jelentésnek a bekérését, amit József nemcsak helyeselt, hanem Hatzfeldnek a javaslatára azzal az utasítással toldott meg, hogy a már beérkezett feliratokat, nem várva a többire, haladéktalanul terjesszék fel hozzá.¹⁸ Józsefet tehát az államminiszter nyerte meg a kancellária közjogi felfogásának, hogy a megyéknek joguk van feliratban kifejtetni aggályaikat és az újabb utasításig a rendelkezések végrehajtását függőben tarthatják. Hatzfeldnek most hallott szavai csengtek vissza az uralkodónak két nap múlva Ráday és Prónay előtt hangoztatott kijelentéseiben, hogy meghallgatja a katolikusok érvelését – noha korábban idegenkedett ettől –, de a saját eltökéltsége, hogy nem téríteti le magát az útról s még kevésbé engedi meg a rendeknek, hogy az ügyet gravamen formájában országgyűlés elé vigyék. A végrehajtás elodázásába egyébként azért nyugodott bele olyan könnyen, mert Hatzfeld nagyon közeli terminusra helyezte annak megkezdését, illetőleg a várakozás idejének jelentős megrövidítését ígérte. A megyék feliratait, mondta, aligha tudják bebizonyítani, hogy az uralkodó a tolerancia-kérdésben olyan valamit határozott volna el, amire az alkotmány nem jogosítja fel, tehát könnyen visszautasíthatók, ennek pedig a következménye nemcsak a rendelet életbelépése lesz, hanem az is, hogy a legtöbb megye, látva társai érvelésének eredménytelenségét, tiltakozását nem is fogja benyújtani. Erre a sürgető felszólításra a helytartótanács kénytelen volt összemarkolni az eddig befutott reprezentációkat, a püspökök és a primás tiltakozásait s azokat, továbbá – külön felirat kíséretében – a protestánsok kilengéseiről, hatalmaskodásairól nyert jelentéseket a kancelláriára felküldeni. Ha Jó-

¹⁶ M. kanc. 893/1782.

¹⁷ M. kanc. 1004/1782.

¹⁸ 1782. febr. .27. StR. 538/1782.

zsefnek kedve és ideje lett volna átolvasni a hatalmas iratcsomót, amelynek papírsúlya jó néhány kilogrammot tesz ki,¹⁹ meggyőződhetett volna, hogy nincs a türelmi rendeletnek egyetlen egy szava, amelyet a magyar katolicizmus helyeselhetne és nincs egyetlen rendelkezése, amelyről hosszas fejtegetéssel valamelyik püspök vagy az esztergomi érsek be ne bizonyítaná, hogy a katolikus vallás végromlását fogja okozni, arról említést sem téve, hogy a tolerancia gondolata eleve ellenkezik az egyház tanításaival. Erre a munkára azonban nem kellett ráfanyalodnia, mivel a szokásnak megfelelően a kancelláriára várt a feladat, hogy a feliratokat összefoglalóan megismertesse. Ürményi nagy mérséklettel válogatta ki, hogy mit is adjon elő a nélkül, hogy túllőve a célon, eleve merev visszautasításra ne találjon. Az érvek és bizonyítékok tömegét kellett lesepernie, figyelmen kívül hagynia, mivel nálánál kevésbé belátó ember is észrevette volna, hogy azok legfeljebb gúnyos megjegyzésekre adhatnak alkalmat, meggyőzni azonban senkit sem tudnak.

Hallgatott tehát arról, hogy Szily János szombathelyi püspök azért szeretné, hogy vallási okból a jövőben is lehessen testi fenyítéket és pénzbírságot kiróni – mégha a világi törvényekkel és királyi rendeletekkel nem is kerülne az illető összeütközésbe – mert különben igen indifferensek lesznek, az igaz vallással ellenkező elveket sajátítanak el, megvetik az egyház törvényeit és így valósággal fertőző mérget árasztanak.²⁰ Azt sem említette meg, hogy ugyanez az egyháznagy azért tartja lehetetlennek a protestánsoknak akadémiai tisztségekre jutását, mert még a földrajzi könyveik is tartalmazzanak oly tanításokat, amelyek az ifjak lelkében romboló munkát végezhetnek.²¹ Nem ismételte meg Bajzáth József veszpré-

¹⁹ A feliratok eredeti példányai: helyitt. 1782. Okolicsányi f. 6., néhány: 1781. f. 262., másolatai: m. kanc. 1521/1782. accl.

²⁰ Si imposterum nemo causa religionis, nisi legibus civilibus benignisque mandatis regiis contravenerit aut tranquillitatem publicam turbans facinus patrauerit, poena pecuniaria aut corporali puniri potuerit, tanta invalescet libertas credendi, loquendi et agendi adversus praecepta divina ac fidem et ecclesiam catholicam, ut multi, sicut iam tristis experientia docet, indifferentissimum seu irreligionem sint sectaturi. Per hanc quippe impunitatis legem omni metu, quasi freno soluti, quo hucusque ab impietate detinebantur, principia verae religioni contraria adoptabunt, Dei et ecclesiae leges negligent, extenuabunt et contemnent, virus suum ubique adeo latenter ac industrie spargent, ut antequam deprehendantur ac iudicentur contra publicas leges quidpiam commisisse, plurimos maximo cum damno tam spirituali, quam temporali et forte vix reparabili sint affecturi. (Helyitt. 1782. Okolicsányi f. 6. p. 19.)

²¹ Praeterquam enim, quod hoc non solum in Hungaria, verum in tota ecclesia catholica inauditum sit, ut acatholici ad dignitates quaspian in academicis catholicis admittantur, si ad officia academica promoti fuerint, evidens

mi püspök vallomását, hogy új plébániáiban a lelkészek és a tanítók eltartása túlnyomórészt a protestánsokra nehezedik s ha ezek mentesülnek terheiktől, számtalan parókiája marad pásztor és tanító nélkül.²²

Jobbnak találta, ha nem említi meg, hogy a primásnak még az sem tetszik, hogy a protestánsok a jövőben zsinatot tarthatnak és ha egyáltalán minél kevésbé hívja fel a figyelmet a magyar katolicizmus vezérének sok találékonyságról tanúskodó, de annál meglepőbb következtetéseire. Pedig érdekesek ezek a bizonyítások, bármelyiket is kövessük figyelemmel. Ürményi azonban jól tudta, hogy Bécsben nem fogják elhinni a primásnak, hogy az uralkodó igazságszeretetéhez és méltányosságához az illenék, ha nem biztosítanák a protestánsoknak a jelenleg birtokukban lévő templomok zavartalan használatát, nem pedig azért, mert ilyen ígéretet egyetlen elődje sem tett, kerülni akarván a kincstár, az adózó köznép és a földesurak érdekeinek megsértését, s mert a protestánsokhoz is az illenék, ha legalább olyan méltányosak lennének, mint őseik, akik a bécsi béke megkötésekor belenyugodtak, hogy csak azzal a feltétellel nyerjék el a toleranciát, ha az elfoglalt templomokat visszaadják a katolikusoknak. Vagy abban sem kételkedhetett, hogy Józsefet nem tudja rávenni az ár-

periculum iuvenes nostri catholici incurrant, ut aliqua haeresi inficiantur. Tanto certius autem hoc malum continget, si iidem acatholici ad quocunque munus professionis cuiuscunque scientiae et artis applicati fuerint. Ea nimis est natura eorum, ut quacunque rem indifferentem tractent, partim oblata, partim quaesita occasione aliquid contra fidem et ecclesiam Romanocatholicam vel directe vel indirecte immisceant eamque invidiose ac amare traducant. Hoc clare demonstrant eorum libri, signanter de iure naturae geographia et similibus tractantes, qui licet de re non dogmatica sint conscripti, tamen nonnullas propositiones fidei ac ecclesiae nostrae contrarias continent, quae iuvenum animis inhaerent ac eos facile corrumpunt. Atque ideo omnino optandum ac necessarium foret, ut nulli libri acatholicorum in scholis nostris catholicis adhiberentur. Quanto magis itaque si professores constituerentur, viva voce tam intra explicationem, quam intra familiarem conversationem eiusmodi propositiones iacerent ac disseminarent, quibus adolescentes catholici a pietate et ecclesiae ritibus avocarentur et in fide tepidi ac frigidi, immo dubii aut plane ab eadem alieni redderentur, nisi itaque iuvenes nostros catholicos in manifestum perversionis periculum coniicere velimus, tuta conscientia et tuta religione nostra professores acatholicos in quocunque genere eis dare non possumus.

²² *Quia in plurimis huius dioecesis, quae variis sectis hodie dum scaten primo plantari coepit neoerectis parochiis, harum sacri curiones et ludimagistri potissimam congruae subsistentiae suae partem ab acatholicis habuissent, num in his tristium rerum adiunctis notabilem congruae suae defectum ex generali parochorum cassa supplendum habebunt. Secus ex defectu congruae subsistentiae numerosas parochias sine pastoribus et ludimagistris desolatas relinquere necessum erit. (Helytt. 1781. Okolicsányi f. 262. p. 12.)*

ván maradt protestáns gyermekeknek a katolikus vallásban való neveltetésére, ha ilyen fejtegetésekkel lép fel előtte: A szüleit elveszített gyermekek kiváltképeni gondviselője, a földesúri jog szerint, maga a földesúr, legfőbb uralmának jogánál fogva az apostoli király; ha a vagyoni ügyek kezelését rá lehet bízni a rokonokra, akikre a földi javak védelme hárul, miért ne követelhetné magának a katolikus földesúr, az apostoli király, mint az árvák igazi atyja és gyámja a protestáns gyermekek lelkiélete feletti gondoskodást, hogy így kiragadja az örök kárhozattól alattvalóit, akiknek lelkére hasonlíthatatlanul kevesebb jogot formálhatnak polgártársai, mint amennyi őt királyi méltóságánál fogva megilleti. De ha sokat ki is kellett selejteznie Ürményinek az érvek hatalmas tömegéből, természetesen maradt még mindig néhány, amelyet felhasználhatott.

Megint csak nem lehetett hatásos érveket kovácsolnia a vallástürelem gondolata ellen azokból a jelentésekből, amelyek a protestánsok excessusairól adtak számot. Visszaélések gyanánt ugyanis a megyei hatóságok ilyen eseteket jelentettek fel: Ung megyében több bezárt oratóriumot ismét megnyitottak, a leviták pedig tovább folytatják működésüket; Veszprém megyében a tapolcafői református prédikátor eltemette egy pápai nemesnek a feleségét, az adászteveli meg Pápán keresztelt és temetett; ugyancsak keresztelt az evangélikus szuperintendens Zólyom városában, ahol imaházát és iskolát is kezdtek építeni, Kőszegre meg a nemescsói evangélikus lelkész bement beteglátogatásra, amit ugyan a városi hatóság megengedett neki, de a plébános tiltakozása ellenére.²³ Mindez csak azt jelentette, hogy a protestánsok a türelmi rendelet érvényesítésére töreksenek – még az oratóriumoknál is felvethető ugyanis a kérdés, hogy nem estek-e abba a kategóriába, amelyre vonatkozólag József a folyamatban levő perek felfüggesztését, vagyis a birtokosok békében hagyását rendelte el – és nem nyugodnak bele, hogy továbbra is a régi vallásügyi rendszer szellemében kezeljék őket, minden jogtalanságot hallgatóan tűrve, csak hogy ily módon megmeneküljenek a még súlyosabb következményektől. Ha tehát Ürményi is kénytelen volt éppen csak utalni az excessusokra, a nélkül, hogy kiszínezhette vagy legalább felsorolhatta volna azokat, eljárásának oka nem a megértés volt, hanem annak belátása, hogy az adatok a meggyőzés szempontjából értéktelenek.

Még jobban, tehát teljesen felhasználatlanul hagyta azt az egész jogász okoskodást, amellyel a megyék és a helytartótanács a protestánsok következtetéseit szét akarták rombolni,

²³ M. kanc. 1522/1782.

hogy bebizonyítsák a régi vallásügyi politikának az egyedül törvényes rendszerrel való azonosságát. Ürményi tehát nem vette át a katolikusok érdekes részletekben bővelkedő fejtegetéseiből azt a két érvet sem, amelyek pedig – megfogalmazóik hite szerint – igazolják, hogy a protestánsoknak nincs joguk hivatkozni a bécsi és linzi békére. Az 1681.-i törvény – olvasta Ürményi – azzal a feltétellel erősítette meg a bécsi békét és az 1608.-i cikkeket, hogy a protestánsok ezentúl békében és nyugalomban fognak élni. Ők azonban nem tettek eleget a feltételnek, mert tiltakoztak az idézett rendelkezés ellen, következésképp, mint az 1687.-i törvény szövegéből is kitetszik, érdemtelenek lettek az 1681.-i artikulusokra, sőt mindarra, amire ezek hivatkoznak: a bécsi békére csak úgy, mint a Lipótféle hitlevélre, s mert ez a linzi békét és a vallásügyi törvényeket is megerősíti, természetesen rájuk is. „Világos ugyanis, hogy elveszítve a héjját, elveszítették a magot is” és azzal, hogy a vallást illető minden joguk elmerült, az 1606. előtti megtúrt állapotukba jutottak vissza. Felesleges minden magyarázat, hogy ezt az okoskodást miért mellőzte Ürményi. Hasonlóképpen érthető, hogy miért hallgatott a következő fejtegetésről: A bécsi és a linzi békék kétoldalú szerződések ugyan – ismerték el a megyék és a helytartótanács a protestánsokkal polemizálva – azonban, vetették ellen, a szerződő felek közül Bocskay és Rákóczi utódai vagy kihaltak vagy katolizáltak s így az ő joguk elhalt, a többi protestáns jogai pedig, noha tovább szállottak utódaikra, mivel ezek az 1687. és 1715.-i törvények meghozatala ellen az országgyűlésen nem tiltakoztak, önkéntes lemondás következtében elenyésztek s így a mai protestánsoknak semmi keresnivalójuk sincs.

Ilyesféle túlzásoktól tartózkodott Ürményi. De nem tehetett teljes egészében magáévá a katolicizmus képviselőinek a felfogását abban a tekintetben sem, hogy a vallásügy rendezésének minden részlete az országgyűlésre tartozik. A helytartótanács szerint ugyanis az uralkodót csak az a jog illeti meg, hogy vagy megtűri, vagy egyáltalán nem tűri meg a protestánsokat, továbbá megőrzi őket törvényszabta állapotukban, nincs azonban szabad keze arra, hogy tetszése szerint kiterjessze a tolerancia határait és megnövelje a protestánsok szabadságát. Ürményinek már csak azért is nehéz lett volna ilyen elvet vallania, mivel korábban, amikor még abban reménykedett, hogy József követni fogja anyja példáját, éppen ő hangsúlyozta állandóan, hogy a király a vallásügyi kérdésekben önállóan járhat el. Nem került azonban fejtörésébe megtalálni azt a formulát, amellyel korábban kifejtett meggyőződését és a megyei követeléseket összhangba hozhatja. Ez a formula, felterjesztésének gerince, úgy hangzott, hogy az

uralkodó a fennálló vallásügyi rendszer, az érvényes törvények ellenére nem változtathat ugyan a protestánsok helyzetén, mert a szabályozás az országgyűlést illeti meg, azonban a türelmi rendeletnek nem minden pontja tartozik ebbe a kategóriába. A leglényegesebb pontokat természetesen az országgyűlés hatáskörébe sorolta (1–4., 6., 14. és 15. pont), így többek közt a magángyakorlat általános engedélyezéséről, a filiákról, a dekretális esküről szólókat, azután elhatárolt még egy csoportot – ide azokat osztotta be, amelyek csak a katolikus vallás terjesztését célzó királyi rendeletekkel ellenkeznek (7–10) – végül pedig néhány vonatkozásban (5., 11., 12., 16–18. pont) elismerte, hogy az uralkodónak valóban volt joga engedményeket tenni a protestánsoknak. Az első kategóriába tartozókat, tehát a türelmi rendelet lényegét jelentőket nem feszegette tovább Ürményi, bizonyára, mert számolt rábeszélése eredménytelenségével, a második csoportba soroltakkal kapcsolatban azonban elhatározása megmásítására próbálta Józsefet rábeszélni.

Kétségtelenül egyes taktikát követett, amikor a lényegben kímélve urának érzékenységét, legalább a kevésbé fontos vonatkozásokban igyekezett engedményeket nyerni el. Nem a rendelkezések teljes visszavonását kívánta itt sem, hanem csak egyes módosításokat. Hasonlóképpen találékonyágának bizonyossága, hogy helyenként, az örökös tartományok részére kiadott parancsokra hivatkozva, indítványát oly érvekkel is alátámasztotta, amelyek elől nehéz volt kitérni, hiszen úgy tűnt fel, hogy csak az intézkedések közti ellenmondást akarja megszüntetni. A türelmi rendelet említett (7–10.) pontjaira vonatkozólag tehát a következőket ajánlotta: a) Mondja ki az uralkodó, hogy a reverzálisok eltörlése nem jelenti azt, hogy a múltban, a vegyes házasságok megkötésénél kiállított kötelezvények is érvénytelenek, b) Mivel az örökös tartományokban elrendelte a császár, hogy protestáns és zsidó gyermekek, ha minden kényszer nélkül, szabad elhatározásukból jelentik ki, hogy katolikusok akarnak lenni s ezt szüleik előtt, majd félév múlva újból megismétlik, katolikus vallásban nevelendők, módosítsa a türelmi rendeletnek a tilalmát, hogy protestáns gyermekeket szüleiktől nem szabad elvenni, c) Az a rendelkezés, hogy az újszülöttek megkeresztelése ügyében a református dogmát védő prédikátorok nem háborgathatók, az anabaptisták javára is szolgálhat; mivel azonban ezek kultuszát sem törvény, sem a türelmi rendelet nem engedélyezi, s mert a szükség esetén való keresztelés sok ártatlan gyermek lelki üdvét biztosíthatja, el kellene tiltani, hogy a reformátusok nyilvánosan védhessék a katolikus klérus által annyira kifogásolt tanításukat, amely különben sem általánosan el-

fogadott dogma náluk, d) Mivel az örökös tartományokban érvényes szabály szerint a katolikus lelkész egyszer hívás nélkül is felkeresheti a protestáns beteget, Magyarországon is módosítani kellene a beteg protestánsok meglátogatását tiltó rendelkezést.

Ezek a meglepően szerény kívánságok azonban koránt sem jelentik, hogy Ürményi immár mérsékelte buzgalmát és kevésbé ellenségesen figyeli a protestánsokat, mint korábban. Érzelmeinek változatlanságáról két utolsó indítványában tett tanúságot. Az egyikben a vallásgyakorlat engedélyezését megelőző vizsgálatok lefolyását körvonalazta, a másikban pedig felvetette a gondolatot, hogy az új templomok építése általános rendezéssel járjon együtt. Ez a két javaslata lett volna a zátony, amelyen fennakad a türelmi rendelet megvalósítása, sőt a protestánsok sok helyütt még rosszabb helyzetbe jutnak, mint Mária Terézia korában voltak.

Arra, hogy a vizsgálatok folyamán mire kellene ügyelni, most már másodízben tért ki. Az első alkalommal felsorolt pontok közül 1782 februárjában egy-kettőt már kitörölt József az államtanács javaslatára s ily módon az ügy elintézettnek lett volna tekinthető. Ürményit azonban nem lankasztotta el a visszautasítás, hanem megragadva az alkalmat, hogy a helytartótanács is kidolgozta az eljárás vázlatát, a kérdést újra az uralkodó elé hozta. Pozsonyban olyan alaposan láttak neki a dolognak, hogy a tervezet életbeléptetése esetén csak igen kevés falu jutott volna vallásgyakorlathoz. Mint az ottani református ágens már márciusban jelentette: „Olyan punctumokat elaboráltak itten, hogy talán századik instantiának sem leszen úgy effectusa”.²⁴ Bevallottan az adóalap sértetlenségének biztosítása, a jobbágy adózó képességének megőrzése a főszempont. A vizsgálatok tehát mérlegelnék, hogy az egyes családok közterheiket tudják-e viselni, még pedig nemcsak most, hanem a jövőben is, bevonnák a döntésbe a földesurat és kiterjeszknének arra, hogy a szomszédságban hol és hány vallásgyakorlattal rendelkező hely van. Hogy erre az utóbbira miért is volna szükség, az Ürményi legutolsó javaslatából derült ki. Mivel sok vidéken, mondotta, a protestánsoknak annyi prédikátoruk van, hogy húsz házból álló faluba is jut belőlük, amivel természetesen az adóalap károsodása jár együtt, ezekben a megyékben több szomszédos község vallásgyakorlatát egy helyre kellene összpontosítani. A maga részéről, folytatta, a legcélravezetőbbnek egy bizottság kiküldését tartaná, amely az egész országra kiterjedően megállapítaná, hogy hol van szükség oratóriumra és azokat, meg a filiákat is kijelölné, de

²⁴ Mihályfalvi János id. Ráday Gedeonhoz, 1782. márc. 13. (Ráday-ltár.)

mert ezt az indítványát az uralkodó egyszer már visszautasította, legalább az örökös tartományok számára kiadott azon rendeletet szeretné Magyarországon kihirdetni, amely szerint a falvakat, még ha lélekszámuk és anyagi feltételeik alapján meg is illeti őket a vallásgyakorlat, szelíden rá kell beszélni, hogy erejük kímélése érdekében többen elégedjenek meg egy központi fekvésű templommal. Ürményi szerint tehát a folyamodó falvakat, ha a közelben van más vallásgyakorlattal rendelkező hely, annak filiáivá kell tenni, az oratóriumokkal bővelkedő megyékben pedig rá kellene venni a községeket, hogy mint leányegyházak csoportosuljanak egy-egy templom köré.

Ez Ürményi előterjesztésének lényege, bár kitért még a valláskérdés más vonatkozásaira is. Így rámutatva a protestánsoknak általánosságban emlegetett excessusaira, kérte, hogy új rendeletben szabadjon a király nevében azok elkövetőit megrónia, a status quo antet visszaállítani, a jövőben elkövetendő hatalmaskodásokat pedig szigorúan megtorolni és azt sem tudta megállani, hogy ne polemizáljon azzal a protestáns előadással, amely részben az 1781.-i nagy folyamodvány, részben az imént február 28.-n benyújtott köszönő irat visszhangjaként a megyei közgyűléseken felolvasott deklarációkban megszólalt. Amikor azt bizonyította, hogy az evangélikus és református vallás Magyarországon sohasem recipiáltattak, a protestantizmus sorsa nem kétoldalú szerződéseken nyugszik, Horvátországban, Szlavóniában és a szabad királyi városokban pedig hívei a törvények szerint nem nyerhetnek polgárjogot, vitájának éle voltaképpen Teleki József ellen irányult, hiszen ennek gondolatait és felfogását ismételték meg az említett megyei nyilatkozatok. Valószínű, hogy Ürményi is tudta, honnan, kinek a fogalmazásából származnak a protestánsok érvei s talán ezért is tért ki cáfolatukra. De akár volt, akár nem volt polémiájának személyes vonatkozása, fejtegetésének maga sem tulajdonított nagyobb fontosságot, illetőleg nem várta és remélte, hogy érvei más belátásra bírhatják Józsefet. Inkább a vérbeli vitakozó szólalt meg benne, aki nem állhatja meg, hogy gyakorlásképpen is ne röpítsen néhány körmondatot ellenfelei felé és ne mutassa meg, hogy a Corpus Jurisból játszva tudja valamennyi állításuknak az ellenkezőjét igazolni.

Bármily mérsékelt álláspontot foglalt is el – természetesen korábbi előterjesztéseihez képest – Ürményi, fejtegetése az államtanácsban nem talált visszhangra. Az a töméntelen túlzás, amelyet a megyei és püspöki feliratok tartalmaztak, annyira elkedvetlenítette József tanácsadóit, hogy utánuk már Ürményi javaslatait is gyanakodva fogadták. Nem elégedtek meg ugyanis azzal, hogy csak a kancellária előterjesztését ve-

gyék fontolóra, hanem a feliratok halmazából is elolvastak legalább néhányat. A vélemény, amelyet a magyar katolicizmus szellemi felkészültségéről meg kellett fogalmazniuk, nagyon lesújtó volt. A megyei tiltakozásokat Kressel már akkor, amidőn még csak a mutatóba kapott első hármat ismerte, úgy jellemezte, hogy azt a látszatot keltik, mintha az uralkodó Magyarországon a katolikus vallást eltörölte volna, az egyháznagyok feliratairól pedig most volt kénytelen bevallani, hogy közülük egyesek abszurdításokat hangoztatnak, amit Gebler azzal toldott meg, hogy nemcsak csekély teológiai és egyháztörténeti ismeretről tesznek tanúságot, hanem a szelíd érzelmek hiányáról is. „Ha ezeket a feliratokat kinyomatnák – kiáltott fel – a katolikus vallás ellen irányuló elképzelhető legmaróbb szatíra látna napvilágot”.²⁵ Még Hatzfeld is kénytelen volt elismerni, hogy katolikus részről igen messze mentek a tiltakozó érvelés fonalán – természetesen hozzátette, hogy a protestánsok ugyanígy cselekedtek – és kivezető út gyanánt még ő sem tudott mást jelölni meg, mint a feliratok félretételét, a bizonyítgatások meg nem hallgatását.

Abban a tekintetben eleve nem volt, nem lehetett eltérés az államtanács tagjai közt, hogy országgyűlés összehívását, továbbá a vallásügy rendezésének hatáskörébe utalását egyikük sem tartja megengedhetőnek, feltűnhet azonban, hogy a protestáns felfogásnak immár Löhr is határozott híve lett. Azzal a indokolással utasította ugyanis vissza a megyék követelését, hogy a türelmi rendelet csak azt adta meg a protestánsoknak, ami a törvények erejénél fogva is megilleti őket. Megoszlottak ellenben a vélemények, hogy mit határozzon József Ürményinek felsorolt nyolc javaslata felől. Kressel ezeket egyszerűen számba sem vette. Ő az egész felterjesztést az uralkodó nevében a következő általános kijelentéssel óhajtotta elintézni: A türelmi rendelet egyedül az igazi, minden emberi szenvedélytől megtisztított vallás javára és Magyarország hasznára adatott ki, de amint a fejedelem sohasem engedné meg, hogy a katolikus vallás tanítását és kultuszát sérelem érje, ugyanúgy nem tűri el, hogy más alattvalóinak lelkiismeretén polgártársaik erőszakot kövessenek el és őket vallásuk gyakorlásában háborítsák; ennél fogva a kancellária, a hatóságok és a püspökök legyenek rajta, hogy szándéka teljesedésbe menjen és rendelete, amelyet sohasem szándékozik visz-

²⁵ A tiltakozó feliratok közül nyomtatásban megjelent a székesfehérvári püspöké egy protestáns megjegyzéseitől kísérvé (A. L. Schlözer's Staatsanzeigen. III. k. (1783) 441–479. l.) és a váci püspöki consistoriumé. (Aug. Roskovány: Monumenta catholica pro independentia potestatis ecclesiasticae ab imperio civili. Pest, 1856. III. k. 332–372. l.).

szavonni, mielőbb életbe lépjen. Ez a kijelentés ugyan egész terjedelmében belekerült a rezolúcióba, azonban a többi államtanácsos úgy találta, hogy a kancellária indítványaira is szükséges határozatot hozni. Löhr abban a két pontban, amelyekben örökös tartományi rendeletek magyarországi érvényesítéséről volt szó, Ürményi mellé állott s ugyancsak helyeselte azt is, hogy a régi reverzálisok érvényben maradjanak. József azonban csak egy vonatkozásban fogadta el javaslatát, megengedvén annak az osztrák rendeletének kihirdetését és végrehajtását, amely szerint saját elhatározásukból, kényszer nélkül, ismételt kijelentések után kiskorúak is áttérhetnek a katolikus vallásra. Az uralkodónak az a megjegyzése, hogy engedélye nem érintheti a gyermekek elvételéről szóló tilalmat, már Gebler figyelmeztetésére jutott a rezolúcióba. József ugyanis a többi kancelláriai javaslatot az ő véleményének megfelelően intézte el, amiben bizonyára döntő szerepet játszott az a körülmény, hogy Kaunitz is osztotta Gebler nézeteit.

A régi reverzálisokat tehát érvényeseknek jelentette ki, ha 1781 okt. 1. előtt keltek, ellenben a többi pontban elutasította a kancelláriát. Ezek szerint a reformátusok gyermekkeresztelését, a betegek felkeresését illetőleg a türelmi rendelet nem szenvedett módosítást és a kancelláriának a vallásgyakorlat engedélyezésének megnehezítésére irányuló technikai javaslatai is visszautasításban részesültek. Mindenképpen eredményes volt tehát a figyelmeztetés, amelynek Gebler oly őszinte felháborodással adott kifejezést, amidőn azt ecsetelte, hogy a kancellária törekvéseinek sikere esetén az engedélyek kiadása évekig elhúzódna, az általános rendezés pedig csak felfordulást, zavart és az uralkodó szándékainak kijátszását vonná maga után. Tanácsainak elfogadása egyébként három vonatkozásban Hatzfeld vereségét jelentette. Az államminiszter ugyanis a keresztelés és beteglátogatás dolgában egészen a kancellária mellé állott s ha abban nem is értett egyet Ürményivel, hogy az egyházak aránylagos elosztása érdekében már meglévő templomot is be lehessen zárni, szükségesnek tartotta, hogy ne minden falu kapjon vallásgyakorlatot, még ha elég protestáns lakója van is, hanem csak olyanok, amelyek fél mérföldnél távolabb fekszenek egymástól. József tehát nem egyezett bele, hogy rendelete éppen abban a pontban korlátozódjék, amelynek kipróbálására még sor sem került.

Ellenben elfogadta, miután Kaunitz is ez volt a nézete, Hatzfeldnek a protestáns excessusok ügyében tett javaslatát. Az államminiszter abból indult ki, hogy a protestánsok a türelmi rendeletet kedvezőbb értelemben magyarázzák, mint ahogyan az uralkodó kibocsátotta, pl. a csehek kezdik hirdetni.

hogy a császárnak tetszik az, ha minél többen válnak ki a katolikus egyházból. Amennyire helyes Hatzfeldnek ez a megállapítása, éppen annyira elszietett következtetése, hogy a protestánsok majd éppen úgy fognak hatalmaskodni a katolikusokon, mint ezek tették korábban és ezért hathatós óvintézkedésekkel kell közbelépni. Bár a multat nem akarta bolygatni s reá vonatkozólag általános amnesztiát javasolt, nagyon szükségesnek tartotta a kancellária útján az alsóbb hatóságok figyelmeztetését, hogy a jövőben ne nézzenek el semmiféle excessust, ne is tűrjék, hogy katolikusok és protestánsok egymást kölcsönösen háborgassák, hanem a bűnösöket teljes pártatlansággal vonják felelősségre, a súlyosabb esetekben pedig tegyenek jelentést.²⁶

Ezek szerint a rezolúció, amellyel (május 1.) József a feliratokat elintézte, bevezető mondatait Kressel votumából, a befejezőket Hatzfeld javaslatából kölcsönözte, míg a kancelláriai felterjesztést elintéző középső részének Gebler, továbbá kis részben Löhr volt a szerzője.²⁷ Tehát a szövegen, amely az államtanács tagjainak lehetőleg minden olyan észrevételét igyekezett összeolvasztani, amelyek egymással nem ellenkeztek, József semmit sem változtatott. Az ő szerepe mindössze arra szorítkozott, – ez azonban természetesen igen fontos volt – hogy nem Hatzfeld, hanem a többi államtanácsos véleményét tette a magáévá, még pedig Kaunitz érvelésének hatása alatt.

Csak azt ne gondoljuk azonban, hogy most már elintéződött az ügy. Pontosan egy héttel a rezolúció kibocsátása után az államtanácsban a kancellária újabb jegyzékét közzétették. Ebben Esterházy nevében az iránt érdeklődött Ürményi, hogy miként kell érteni a legfelsőbb elhatározás egyes részeit. A szóbanforgó kitételek: „ad. 3. et 4. pariter ordinationi huic inhaerendum” és „ad. 6. quoque resolutioni inhaereo” a mai olvasónak valóban idegenül hangzanak, az akkori hivatalos stílus azonban kedvelte az ilyesféle lakonikus kijelentéseket, amelyek a kancelláriai előterjesztésre ráíratva a megfelelő javaslatok elintézését tartalmazták, értelmük kihámozása pedig nem jelentett nehéz feladatot annak a hatóságnak, amely az alapszöveget maga fogalmazta meg s így vele könnyen kombinálhatta. Ha ma vizsgáljuk az aktákat, nem kétséges előttünk, hogy József rezolúciója az idézett szavakkal a türelmi rendelethez való ragaszkodását fejezte ki. Ürményi azonban szerette volna úgy értelmezni, hogy velük az uralkodó az osztrák parancsoknak hazánkban való érvényesítését hagyta

²⁶ A legutolsó szavak, amelyek az ellenőrzést és mérsékletet voltak hivatva biztosítani, Gebler votumából vettettek.

²⁷ StR. 1227/1782. (*Iratok*.)

meg, most szívesen feledkezve meg arról, hogy – erre Kressel sietett is rámutatni – a magyar alkotmány szerint Magyarország nem kormányozható ad normam aliarum provinciarum. Felvilágosítást kérő jegyzéke parázs vitát robbantott ki Gebler és Hatzfeld között, hogy mi is a reformátusoknak a keresztelésről vallott dogmája és meglepően hosszadalmas fejtegetések leírására készítette a többi államtanácsost, hogy miként is kell értelmezni azt a rezolúciót, amelyet alig pár napja az ő votumaikból szerkesztett össze – igaz, az uralkodó utasítása szerint – valamelyik titkár. A többség magyarázata természetesen úgy hangzott, – csak Hatzfeld próbált ellenkezni, – hogy a türelmi rendelet érvényben maradására adott akkor a császár utasítást s ennek a magyarázatnak a helyessége mellett szól, hogy József is megerősítette.

Ürményi tehát a választ hamarosan (május 8.) megkapta. Egy másik vonatkozásban azonban mégis hozott számára eredményt a kancelláriai jegyzék, annak bizonyosságául, hogy a kitartás, a visszautasítással mit sem törődő újabb és újabb érvelés végül is kifáraszthatja a tanácsadókat és rá veheti őket, hogy a nyugalom kedvéért engedményt tegyenek. Mert amikor az adózó képesség megóvása érdekében nagyon kívánatosnak jelezte, hogy ne kezdődjék ott vallásgyakorlat, ahol a környéken már több templom van, hanem az ilyen helység kapcsolódjék valamelyik meglévő egyházhoz, nehogy a vakbuzgó nép még anyagi erejének elsorvadása árán is mindenütt külön prédikátort tartson, Kressel ráhagyta, hogy ahol kényszerítés nélkül el lehet érni az egyesítést, az megtörténhessék, s ehhez Gebler is csatlakozott, annak hangsúlyozásával, hogy a rábeszélés lehet az egyedüli eszköz. Mivel József elfogadta tanácsadói indítványát, a kancellária oly határozatot kapott, amelynek méltán örvendhetett. Jól tudta ugyanis, hogy az alsóbb hatóságok a végrehajtás során majd megteszik a magukét és az általános elv áttörése után megsokszorozzák a kibúvók számát. Azt, hogy Ürményinek mi volt az igazi célja, következtethetjük Hatzfeld véleményéből is, amely már ilyen megszorításokat vetett fel: A türelmi rendeletnek sohasem volt szándéka, hogy minden száz család után egy lelkeszt engedélyezzen, hanem a legalább száz családot feltételül kötötte ki; következésképp ott, ahol kevesebb van, prédikátort nem lehet engedélyezni, ahol pedig a falvak a templomtól fél mérföldnél nincsenek távolabb, még 200–300 család kimutatása esetén is meg kell elégedni a már meglévő egyházzal. József ugyan nem hajlott Hatzfeld véleménye felé, azonban nem maradt kétség a felől, hogy az államminiszternek a protestantizmus korlátozása a célja és a kancellária ugyanilyen szellemben próbálja majd az affiliálás engedélyezését felhasználni.

Még több eredménnyel járt Ürményi kísérlete az excessusok ügyében. Kérdésére, hogy vajjon elnézésben részesülhetnek-e a protestánsok, ha hatalmaskodásaikkal megsértve a türelmi rendeletet, annak engedélyein túlmenő jogokat igényelnek, pl. vallásgyakorlatot kezdenek vagy megtagadják a plébánostól a stólát és mindjárt következő javaslatára, hogy vissza kell őket szorítani a jogtalanul átlépett határok közé, bár Gebler és Kaunitz a korábbi rendelet érvényben maradását, vagyis a múltra vonatkozólag a teljes amnesztiát ajánlották, Kressel pedig vizsgálat tartását és az ügyeknek az uralkodó elé terjesztését tartotta kívánatosnak, József Hatzfeldnek a tanácsára s az ő szavaival felhatalmazta a kancelláriát, hogy az efféle esetek nem tartozván amnesztia alá, megvizsgálásuk után állítsa vissza a törvényes állapotot, azaz a status quo ante-t. Kétségtelenül az államminiszter találta el a tanácsadók közül a legjobban Józsefnek a felfogását, amely annyira idegenkedett még a látszattól is, mintha törvénysértést vagy az uralkodó engedélyének áthágását, származzék bármilyen motívumból, el lehetne nézni. S ezért is nyert ő meghallgatást.